

КРИТЕРІЇ І ПОКАЗНИКИ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА

Мініна Є.О., магістр, асистент (СНУ ім. В.Даля)

В статті розглянуті існуючі підходи до оцінки рівня економічної безпеки підприємства, та запропонований інший підхід до вибору критеріїв визначення рівня їх економічної безпеки.

Ключові слова: критерії економічної безпеки підприємства, теорія ризиків, небезпеки і погрози, індикаторний підхід, ресурсно-функціональний підхід, математична модель погроз і ризиків, прибуток, системний підхід, модель загрози.

Постановка проблеми. На сучасному етапі підприємницька діяльність будь-яких видів зв'язана з комерційним ризиком, природа якого багатообразна. Непередбачуваність господарської діяльності і її результатів може привести не лише до небажаного результату, але і до непоправного збитку або навіть до повного банкрутства.

Тому необхідно, щоб підприємці і менеджери різних рівнів знали теорію економічної безпеки (ЕБ), розуміли суть економічної безпеки підприємства (ЕБП), її структуру, об'єкти ЕБ, основні небезпеки і погрози, кількісні і якісні показники оцінки рівня ЕБ, методи аналізу чинників ризику і, що особливо важливе, основні напрями забезпечення безпеки, а також уміли втілювати на практиці теоретичні положення.

На сьогодні розробка теорії ЕБП знаходиться на початковій стадії. Для успішного вирішення завдань по забезпеченню безпеки бізнесу необхідно мати чітке теоретичне уявлення про суть ЕБП, її основні небезпеки і погрози, середовище функціонування підприємництва, на основі загальної теорії безпеки збудувати алгоритм дії господарюючого суб'єкта, що забезпечує йому вживання таких заходів і кроків, які не дали б можливості опуститися за критичну межу і втратити свою економічну незалежність. Слідє також знати, які сили і засоби необхідні для забезпечення ЕБ бізнесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Підходи до визначення суті ЕБП, описані в існуючій літературі [1-5], відрізняються неповнотою або недомовленістю, неясністю, що не дозволяє, виходячи з них, виявити суть категорії ЕБП, або дуже широким підходом, при якому втрачається само бачення ЕБП унаслідок ототожнення її з його ефективною діяльністю. Слід погодитися з думкою О. Михайленко, що "...приемлемого определения экономической безопасности пока не существует" [3]. Автор цієї точки зору пояснює свою позицію тим, що ЕБ, знаходячись на стику економіки і безпеки, як і всяке міждисциплінарне поняття, залежить від міри розробленості їх наукового апарату, а

проблеми ЕБ не знайшли достатнього обговорення в наукових колах.

Виділення невирішених частин загальної проблеми. ЕБП можна розглядати як практичне використання таких принципів сучасного менеджменту, як своєчасна реакція на зміни в зовнішньому середовищі, чітке уявлення про структурні і функціональні компоненти підприємства, а також одного з основних положень сучасної теорії управління – ситуаційного підходу до управління, яким визнається важливість швидкості і адекватності реакції, що забезпечують адаптацію підприємства до умов його існування [6]. Звідси ЕБП належить розглядати як еволюційний розвиток ситуаційного підходу до управління.

ЕБ викликає все велику зацікавленість підприємств, які стикаються з труднощами при реалізації принципово нових підходів до управління підприємствами, при організації управління підприємством в ринкових умовах.

Невід'ємним елементом дослідження ЕБП є вибір її критерію. Під критерієм ЕБП розуміється ознака або сума ознак, на підставі яких може бути зроблений вивід про те, чи знаходиться підприємство в ЕБ чи ні. Такий критерій повинен не просто констатувати наявність ЕБП, а і оцінювати її рівень. Якщо призначення критерію зводиться лише до констатації ЕБП, то в цьому випадку неминуча суб'єктивність оцінки.

Недоробки, що існують в даний час, з питання вибору критеріїв ЕБП як в теорії, так і на практиці викликали необхідність написання даної статті.

Критерії ЕБ передбачають набір певних показників ЕБ об'єкту дослідження, які моделюватимуть його динаміку, характеризуватимуть рівень кількісних і якісних параметрів.

Кількісна оцінка рівня ЕБ визначається на підставі тих показників, які використовуються в плануванні, обліку і аналізі діяльності підприємства. По суті використання фінансових показників є передумовою для формування інтегрального показника ЕБ на практиці. Для цього

доцільно досліджувати показники фінансової стійкості, беззбитковості і ліквідності підприємства. У економічній літературі здійснювалися спроби кількісної оцінки рівня ЕБП, що привело до появи декількох підходів до оцінки рівня ЕБП.

Так, відомий індикаторний підхід, при якому рівень ЕБ визначається за допомогою так званих індикаторів [5]. Індикатори розглядаються як порогові значення показників, що характеризують діяльність підприємства в різних функціональних областях, відповідні певному рівню ЕБ. Оцінка ЕБП встановлюється за результатами порівняння (абсолютного або відносного) фактичних показників діяльності підприємства з індикаторами.

Рівень точності індикатора в цьому випадку є проблемою, яка полягає в тому, що в даний час відсутній методична база визначення індикаторів, що враховують особливості діяльності підприємства, обумовлені, зокрема, його галузевою приналежністю, формою власності, структурою капіталу, існуючим організаційно-технічним рівнем. В разі некваліфікованого визначення значення індикаторів неправильно може бути визначений рівень ЕБП, що може спричинити ухвалення управлінських рішень, не відповідних реальному положенню справ. Індикаторний підхід сповна виправданий на макрорівні, де значення індикаторів стабільніші.

Існує ресурсно-функціональний підхід до оцінки рівня ЕБП. Відповідно до цього підходу оцінка рівня ЕБП здійснюється на основі оцінки стану використання корпоративних ресурсів по спеціальних критеріях [4]. При цьому як корпоративні ресурси розглядаються чинники бізнесу, використовувані власниками і менеджерами підприємства для виконання цілей бізнесу. Відповідно до ресурсно-функціонального підходу найбільш ефективно використання корпоративних ресурсів, необхідне для виконання цілей даного бізнесу, досягається шляхом запобігання погрозам негативних дій на ЕБП і досягнення наступних основних функціональних цілей ЕБП:

- забезпечення високої фінансової ефективності роботи підприємства, його фінансової стійкості і незалежності;
- забезпечення технологічної незалежності підприємства і досягнення високої конкурентоспроможності його технологічного потенціалу;
- висока ефективність менеджменту підприємства, оптимальність і ефективність його організаційної структури;
- високий рівень кваліфікації персоналу підприємства і його інтелектуального потенціалу, ефективність корпоративних НІОКР;

• високий рівень екологічності роботи підприємства, мінімізація руйнівного впливу результатів діяльності на стан довкілля;

• якісна правова захищеність всіх аспектів діяльності підприємства;

• забезпечення захисту інформаційного середовища підприємства, комерційної таємниці і досягнення високого рівня інформаційного забезпечення роботи всіх його служб;

• забезпечення безпеки персоналу підприємства, його капіталу, майна і комерційних інтересів.

Кожна з цілей ЕБП має власну структуру підцілей, що обумовлюється функціональною доцільністю і характером роботи підприємства. Ресурсно-функціональний підхід до оцінки рівня ЕБП є дуже широким. Спроба охопити всі функціональні області діяльності підприємства наводить до розмивання поняття ЕБ, а оцінка її рівня за допомогою сукупного критерію ЕБ, що "розраховується на основі думок кваліфікованих експертів по приватних функціональних критеріях ЕБП", схильна до значного впливу суб'єктивної думки експертів. До того ж відкритим залишається питання визначення рівня кваліфікації експертів. Крім того, як відомо, інтеграція показників з використанням будь-якого з відомих підходів, у тому числі і за допомогою питомої ваги значущості показників, як це пропонує Є.Олейніков [4], призводить до зниження точності і достовірності оцінки. Також слід зазначити, що детальна розробка і контроль за виконанням цільової структури ЕБП істотно ускладнюють практичну реалізацію ресурсно-функціонального підходу до оцінки ЕБП.

Суб'єктивізм ресурсно-функціонального методу виявляється як в оцінці збитків при визначенні приватних функціональних критеріїв ЕБП, так і в процесі розподілу питомої ваги функціональних складових при розрахунку сукупного критерію ЕБП.

В. Забродським [1] запропоновано використовувати для оцінки ЕБП підхід, що відображає принципи і умови програмно-цільового управління і розвитку. Відповідно до цього підходу оцінка ЕБП ґрунтується на інтеграції сукупності показників, що визначають ЕБ. При цьому використовується декілька рівнів інтеграції показників і такі методи їх аналізу, як кластерний і багатовимірний аналіз. Такий підхід відрізняється високою мірою складності аналізу, що проводиться, з використанням методів математичного аналізу. І якщо його використання в дослідницькій області дозволяє отримати достовірні результати оцінки рівня ЕБП, то в практичній діяльності підприємств це вельми скрутно. До того ж, як це відзначає В. Забродський — дуже складною є "оцінка стійкості сукупного інтегрального показника при заданій області його зміни". Запропонований автором підхід до оцінки

стійкості сукупного інтегрального показника дозволяє оцінити рівень ЕБП, з позиції математика, а не менеджера[2].

Формування цілей статті. Виходячи з результатів аналізу найбільш відомих підходів до оцінки рівня ЕБП, можна зробити висновок, що ці підходи дуже складно використовувати для оцінки рівня ЕБП в запропонованому трактуванні. У зв'язку з цим необхідний інший підхід до вибору критерію визначення рівня їх ЕБ.

Критерії ЕБП повинні базуватися не лише на фінансових показниках діяльності, а і враховувати зовнішні можливі погрози. Залежно від реальної величини загрози підприємству необхідно виділяти кошти для протидії цій загрозі. У цій постановці ми приходимо до завдання в теорії ризиків. Одна з можливих способів вирішення проблеми – побудова механізму ЕБП на підставі моделювання можливих погроз і їх аналізу.

Фінансування діяльності підприємства по забезпеченню рівня ЕБ є сукупністю заходів, об'єднаних єдністю глобальної мети і загальними ресурсами.

Для реалізації запропонованого підходу необхідно вирішити ряд приватних завдань. Перше, пов'язане з розробкою математичних моделей погроз і ризиків, що дозволяють включати події, які викликають загрозу і /або ризик, в ієрархію цілей діяльності підприємства. Суть другого завдання полягає в розробці методу кількісного оцінювання впливу загрози і ризиків. Наступне завдання дослідження способу оцінки відносної ефективності проектів протидії погрозам за наявності погроз і ризиків.

Виклад основного матеріалу. Погрози розділяються на зовнішні і внутрішні [10]. Аналіз формулювань погроз дозволяє виявити деякі властивості, що характеризують це поняття. По-перше, слід зазначити, що загроза – це наслідок події, що укладає у виникненні ситуації, що впливає на виконання показників фінансової діяльності підприємства. Проте загроза є результатом діяльності певних груп людей на відміну від ризиків, яка в основному, – наслідок випадкової події. По-друге, інтенсивність дії загрози на виконання показників діяльності підприємства – випадкова величина, що змінюється з часом.

Загальним для поняття «загрози» і «ризик» є вплив зовнішнього середовища на виконання показників фінансової діяльності підприємства і те, що вони – наслідок її дії на фінансові показники. Аналіз вмісту погроз дозволяє сформулювати поняття «загроза».

Загроза впливу на ефективність фінансової діяльності підприємства є стан середовища, в якому виконується комплексна цільова програма.

Крім того, можна зробити висновок про існування засобів парирування погроз, які впливають на рівень її небезпеки.

З цього виходить можливість побудови моделі загрози, яка є деяким проектом фінансування програми протидії загрозі, причому існує хоч би один проект, або мета, рівень досягнення яких залежить від рівня виконання проекту моделі загрози (ПМУ). Крім того, ПМУ може мати як підпроекти інші проекти, що впливають на його ефективність, тобто заходи парирування загрози.

Таким чином, модель загрози має всі властивості проекту для її протидії з деякими особливостями, що розглядаються далі.

Міра і вірогідність реалізації загрози. Поставимо у відповідність загрозі Z_i деяке число $0 \leq D_i \leq 1$, зване мірою реалізації загрози, причому $D_i = 0$ при повній відсутності впливу загрози і $D_i = 1$ при максимально можливому її прояві. Крім того, характеризуватимемо загрозу Z_i вірогідністю $p(t)$ її реалізації у момент часу t . Цю величину повинні визначати експерти за допомогою групових методів експертного оцінювання [8, 9, 10].

Приватні коефіцієнти впливу загрози. Приватний коефіцієнт W_{ij} впливу (ПКВ) погрози Z_i на досягнення її безпосередньою надціллю q_i (міра виконання проекту P_j) її приріст міри досягнення надцілі q_j (міри виконання проекту P_j) отриманий унаслідок повної реалізації загрози Z_i .

Надалі, використовуватимемо термін «надціль» для позначення як мети, на міру досягнення якої безпосередньо впливає проект-модель загрози, так і проекту, на міру виконання якого впливає ця загроза.

Для адекватнішого опису завдань підтримки рішень відносно комплексного цільового планування з врахуванням погроз і ризиків доцільно враховувати зміни в часі їх впливу. Тому надалі говоритимемо про миттєві значення у момент часу t коефіцієнта впливу $W_{ihk}(t)$ погрози Z_i на досягнення її безпосередньою надціллю q_h , яке визначається з вираження:

$$W_{ih}(t) = \begin{cases} 0, & \text{якщо } t < \tau_{ih} \\ y(W_{ih}) & \text{інакше} \end{cases} \quad (1)$$

де W_{ih} – стаціонарне значення коефіцієнта впливу (СКВ) загрози Z_i на безпосередню надціль q_h ; τ_{ih} експертна оцінка затримки впливу загрози Z_i на надціль q_h ; y – номінальна функція, яка описує зміну КВ в часі.

Оскільки достовірна інформація відносно точності експертних оцінок коефіцієнтів полінома $y(w_{ih}, t)$ відсутній, покладемо в (1) $y(w_{ih}, t) = w_{ih}$ тобто враховуватимемо лише затримку впливу загрози на її безпосередню надціль. Цю величину повинні визначати експерти.

Стационарні значення коефіцієнтів впливу $w_{ih} \in W_h$, $i = (1, n_h)$, безпосередніх підцілей надцілі q_h серед яких можуть бути погрози, задовольняють

$$\text{умові } \sum_{i=1}^n |W_{ih}| = 1.$$

У загальному випадку загроза Z_i є безпосередня підціль декілька надцілей $q_1, q_2, \dots, q_h, \dots, q_r$, причому будь-яка надціль q_h має деяку безліч $G_h = \{G_{hk}\}$ альтернативних підмножин сумісних безпосередньо підцілей $G_{hk} \cap G_{hl} \neq \emptyset$, $k \neq l$. Тому можливий випадок, коли $q_i \in G_{hk}$, $q_i \in G_{hl}$, $k \neq l$ і одна і та ж загроза Z_i матиме різні стационарні значення W_{ihk} , W_{ihl} коефіцієнта впливу на однієї і тієї ж неї безпосередню надцілі q_h , які обчислені для різних альтернативних підмножин G_{hk} , G_{hl} сумісних підцілей.

Якщо досягнення підцілі q_i сприяє досягненню її безпосередньою надцілі q_h , то її ВКВ $W_{ihk} > 0$, інакше $W_{ihk} < 0$. З вмісту поняття погрозу виходить, що приватні коефіцієнти впливу проєктів, які є моделями відповідних погроз, негативні. Відмітимо, що на початок процесу визначення СКВ підцілей ієрархія має бути перетворена так, щоб СКВ всіх підцілей були позитивними. Це досягається заміною підцілей, які негативно впливають на відповідні надцілі, підцілями, що є їх логічними інверсіями.

Кількісно визначені, кількісно невизначені і якісні погрози. Першою характеристикою, яка визначає тип загрози, є спосіб вираження умов і наслідків її реалізації. Якщо умови реалізації загрози можна виразити результатом виміру деякої конкретної величини – ресурсу, то така загроза називається кількісною по входу, інакше – якісною.

Оскільки вплив ПМУ не досягає їх безпосередніх надцілей негативно для найгіршого випадку міра їх виконання за відсутності компенсуючих впливів дорівнює 1. При цьому ресурс визначається як кількісне вираження умов компенсації загрози, яка наводить до того, що міра виконання ПМУ дорівнюватиме нулю. Так, ресурс проєкту, який є моделлю загрози, дорівнює сумі його складових.

Якщо значення ресурсу кількісної по входу загрози відоме, то називатимемо її кількісною по входу визначеною.

Значення ресурсу такої загрози однозначно визначається експертами при побудові ієрархії цілей. Якщо ж значення її ресурсу достовірно невідоме, то таку загрозу називатимемо кількісною, по входу невизначеною.

Для таких погроз визначаються погоджені узагальнені експертні оцінки величини ресурсу. Метод їх визначення описаний в [7].

Оскільки ПМУ завжди є безпосередньою підціллю якої-небудь мети або проєкту, він

характеризується результатом його виконання. Якщо результат повного виконання загрози можна виразити ефектом, тобто результатом виміру деякої однієї величини, то загроза називається кількісною по виходу, інакше – якісною по виходу. Так, ефект від виконання ПМУ [10] дорівнює експертної оцінки збитків в грошовому вимірі. Ресурс і ефект можуть вимірюватися в різних одиницях.

Висновок. Виходячи з того, що ЕБП запропоновано розглядати як міру узгодження його інтересів з інтересами суб'єктів зовнішнього середовища, а будь-який інтерес підприємства — як його взаємодія з суб'єктами зовнішнього середовища, в результаті якого підприємство отримує прибуток, то тоді логічно передбачити, що критерієм ЕБП є отримуваний в результаті взаємодії з суб'єктами зовнішнього середовища прибуток, яким підприємство може вже розпоряджатися на свій розсуд, тобто чистий прибуток. За відсутності прибутку або, більш того, при збитках, не можна стверджувати про дотримання інтересів підприємства і, отже, про те, що підприємство знаходиться в ЕБ. Навпаки, в цьому випадку перед підприємством реально існує загроза банкрутства. Таким чином, запропонований підхід до вибору критерію ЕБП базується на здобутті підприємством прибутку.

Прибуток підприємства – її абсолютна величина або результати її співвідношення з витраченими ресурсами – може розглядатися як передумова для висновку про ЕБП. Проте з її допомогою не можна оцінити рівень ЕБП.

Таким чином, в критеріях ЕБ мають бути не лише фінансові показники діяльності підприємства, а і показник кількісної оцінки зовнішньої загрози.

Тому необхідно використовувати систему показників-індикаторів, що отримали кількісне вираження, яка на підставі аналізу минулих періодів дозволяє завчасно сигналізувати про загрозу небезпеки і робити заходи по її попередженню. Поважно підкреслити, що найвища міра безпеки досягається за умови, що весь комплекс показників знаходиться в межах допустимих своїх порогових значень, а порогові значення одного показника досягаються не в збиток іншим.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Забродский В., Капустин Н. Теоретические основы оценки экономической безопасности отрасли и фирмы // Бизнес-информ. – 1999. – №15-16. – С. 35 – 37.
2. Концептуальні основи економічної безпеки. Монографія / В.С. Пономаренко, С.В. Кавун. – Харків: Вид. ХНЕУ, 2008. – 256 с.
3. Михайленко А. Механизм обеспечения экономической безопасности России // Российский

экономический журнал. – 1996. – №4. – С. 119 – 127.

4. Основы экономической безопасности. (Государство, регион, предприятие, личность) / Под ред. Е.А. Олейникова. – М.: Бизнес-школа «Интел-синтез», 1997. – 288 с.

5. Тамбовцев В.Л. Экономическая безопасность хозяйственных систем: структура проблемы // Вестник Московского гос. ун-та. Сер. 6 "Экономика". – 1995. – №3. – С. 3-9.

6. Управление организацией / Под ред. А.Г. Поршнева, З.П. Румянцевой, Н.А. Саломатина. 1998. – М.: ИНФРА-М, – 669 с.

7. Тоценко В.Г. Оценка сравнительной эффективности проектов комплексных целевых

программ и методов моделирования иерархий целей // Электронное моделирование. – 1998. – №3. – С.76-90.

8. Тоценко В.Г. Методы и системы поддержки принятия решений. Алгоритмический аспект. – К.: Наук. Думка, 2002. – 382 с.

9. Ларичев О.И., Мошкович Е.М. Качественные методы принятия решений. Вербальный анализ решений. – М.: Наука, 1996. – 203 с.

10. Тоценко В.Г. Согласование и агрегация оценок экспертов с учетом их компетентности при групповом оценивании альтернатив для поддержки принятия решений. // Проблемы управления и информатики. – 2002. – № 4. – С. 128-141

Аннотація. В статті розглянуто існуючі підходи до оцінки рівня економічної безпеки підприємства, і запропоновано інший підхід до вибору критеріїв визначення рівня економічної безпеки.

Ключові слова: критерії економічної безпеки підприємства, теорія ризиків, небезпеки і загрози, індикаторний підхід, ресурсно-функціональний підхід, математична модель загроз і ризиків, прибуток, системний підхід, модель загроз.

Summary. In the articles considered the existent going is near the estimation of economic strength of enterprise security, and other going is offered near the choice of criteria of determination of level them economic security.

Keywords: criteria of economic security of enterprise, theory of risks, danger and threat, indicatory approach, resource-functional approach, mathematical model of threats and risks, income, approach of the systems, model of threat.

*Рецензент д.т.н., професор СНУ ім. В.Даля Ромазанов С.К.
Експерт редакційної колегії к.е.н., доцент УкрДАЗТ Плетникова І.Л.*

УДК 339.13:338.516.24(477.8)

ІНСТРУМЕНТАРІЙ ДОСЛІДЖЕННЯ МОНОПОЛІЗАЦІЇ РЕГІОНАЛЬНИХ РИНКІВ (НА ПРИКЛАДІ ЗАХІДНОГО РЕГІОНУ УКРАЇНИ)

Околович О.М., аспірант (ЛНУ ім. Івана Франка)

Розглянуто поняття антимонопольного становища суб'єктів господарювання (СГ), а також проаналізовано ситуацію на товарних ринках Західного регіону України.

Ключові слова: *товарний ринок, антимонопольне регулювання, демонополізація.*

Постановка проблеми. Сучасна антимонопольна політика все більш уваги надає контролю за поглинаннями, злиттями, приєднанням фірм, переміщенням прав власності фірм на їх активи, результатами яких, як правило, стає збільшення залежностей між суб'єктами ринкових відносин. Це створює умови об'єднаного використання ними ринкової влади або зловживання ринковою владою проти торговельних партнерів і споживачів. У ринкових умовах поглинання і злиття є найбільш швидким шляхом захоплення домінуючого становища на ринку. Тому такі процеси контролюються антимонопольними органами з метою охорони і